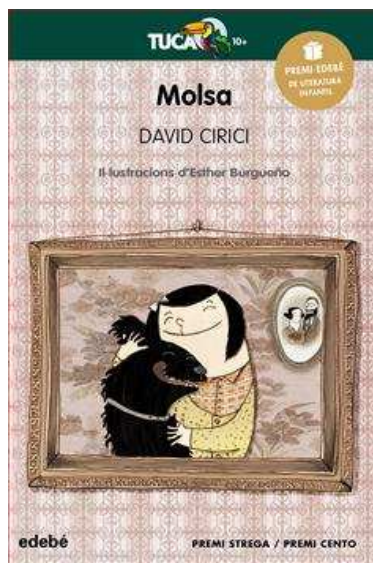

El gust per la lectura 2018-2019

Tema: refugiats Educació primària

Persones que cerquen refugi... En diuen refugiats

El Gust per la lectura 2018-2019

Educació primària

TEMA: REFUGIATS

DOSSIER DIDÀCTIC

Subdirecció general de llengua i plurilingüisme

Servei d'Immersiò i Acolliment Lingüístics

Marta Vingut Riggall

Maig de 2018

Aquesta publicació té finalitat docent, per la qual cosa conté textos i fotografies procedents d'obres divulgades, a títol de citació, anàlisi, comentari o judici crític. De totes aquestes obres se cita adequadament la font de procedència i el nom de l'autor. Aquest ús està emparat pel dret de citació previst a l'article 32.1 del Text refós de la Llei de propietat intel·lectual, aprovat pel Reial decret legislatiu 1/1996, de 12 d'abril, i a l'article 10.2 del Conveni de Berna per a la Protecció de les obres literàries i artístiques, de 9 de setembre de 1886; i, per tant, està exempt de la necessitat d'autorització i abonament dels drets d'autor.

Els continguts d'aquesta publicació estan subjectes a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-CompartirIgual 4.0 Internacional de Creative Commons](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.ca). Se'n permet còpia, distribució i comunicació pública sense ús comercial, sempre que se n'esmenti l'autoria i la distribució de les possibles obres derivades es faci amb una llicència igual que la que regula l'obra original.

La llicència completa es pot consultar a:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.ca>

Índex

1. Introducció	4
2. La crisi dels refugiats. De què parlem?.....	4
3. Justificació. Per què cal tractar aquest tema a l'escola?.....	6
4. Per què incloure aquest tema en un programa del gust per la lectura?	8
5. Quins llibres seleccionem?	10
6. Orientacions didàctiques.....	10
7. Orientacions per a guiar la conversa literària	12
8. Quatre propostes de Lectura	14
9. Bibliografia	24
10. Annex. Enllaços d'interès	26

1. Introducció

Vetllar pel benestar de l'infant és un dret i un deure, i resulta gairebé instintiu protegir els infants i menors de les dificultats i del dolor de la vida. Per això hi ha la tendència a amagar les conseqüències de la guerra i la misèria en què viuen les persones refugiades. Sovint, i de manera benintencionada, doncs, ocultem als nostres nens una realitat que pensem que els pot ferir, però que, malauradament, és una realitat que està succeint ara mateix i de la qual se'n parla als mitjans de comunicació, generant, a voltes, incerteses, neguits i, el que és pitjor, visions parcials i esbiaixades, segons els interessos socioeconòmics implicats que absorbim de manera gairebé inconscient...

Milers d'infants d'arreu del món viuen allunyats d'un utòpic món de fantasia i de cotó fluix, i els nostres infants de vegades ens en qüestionen el perquè. No podem pretendre ignorar-ho ni ho hem de fer, però, en plantejar-nos-ho, sorgeixen molts dubtes i preguntes: per què cal fer-ho? No farà patir els infants? Els farà bé? Quan és el millor moment per fer-ho? I la pregunta clau: com ho fem? Com expliquem als nens i les nenes la crisi dels refugiats?

En aquest dossier intentarem donar resposta a aquestes preguntes, començant per compartir les justificacions que ajudin a entendre la rellevància que suposa aquesta realitat dramàtica en el context actual i en l'educació dels nostres infants, alhora que argumentarem el lligam d'aquest tema amb el gust per la lectura. Si bé no és un repte senzill per la complexitat de la temàtica, pretenem aportar eines als mestres per tractar el tema de la crisi dels refugiats des d'una perspectiva intercultural, compromesa i crítica, alhora que es reforça la competència lectora i literària de l'alumnat.

2. La crisi dels refugiats. De què parlem?

El present segle compta amb la major crisi de refugiats des de la II Guerra Mundial. A dia d'avui¹, segons les Nacions Unides parlem de més de 65 milions de persones refugiades i desplaçades, dada que lamentablement no para de créixer dia a dia. Els conflictes armats, les guerres i els desastres naturals són els principals motius que generen aquesta crisi que actualment afecten 127 països, entre els que destaquen Síria, Afganistan, Sudan, Sudan del Sud, Nigèria, República Centreafricana, Iraq, República Democràtica del Congo, Iemen, Burundi, Somàlia, Myanmar, Eritrea o els territoris palestins.

Conscients que existeixen molts prejudicis i estereotips sobre la immigració, per tractar el tema sobre la crisi de refugiats en la literatura, primer convé diferenciar i entendre alguns conceptes vinculants:

Immigrant: persona que arriba a un nou país després d'anar-se'n voluntàriament del seu.

Refugiat: persona que fuig a l'estranger a causa d'una situació de perill o de vulneració de drets humans en el seu país

---

¹ Desembre de 2017

Desplaçat: persona que fuig a causa d'una situació de perill o vulneració de drets, però que roman en el propi país.

Comparant les definicions anteriors, mentre que el concepte d'immigrant o de persona immigrada s'associa a una marxa voluntària per part de la persona, possiblement amb intencions de millora de la qualitat de vida, els estats de refugiat i de desplaçat estan vinculats a una la situació de fugida causada per una situació de perill i de vulneració dels drets humans. En el cas dels desplaçats, no es traspassen fronteres internacionals, mentre que en el cas dels refugiats sí que es fa. Ara bé, val a dir que, tot i la clara diferència teòrica, especialment en el cas de les condicions d'immigrant i refugiat, la realitat prova que de vegades la diferència pot ser difícil de perfilar.

Si ens cenyim a la definició estricta de refugiat, hem de recórrer a la definició de la Convenció de Ginebra (1951)². Segons aquesta, una **persona refugiada**³ és una persona que:

“per temors fonamentats de ser perseguida per motius de raça, religió, nacionalitat, pertinença a determinat grup social o opinions polítiques es trobi fora del país de la seva nacionalitat i no pugui o, a causa d'aquests temors, no vulgui acollir-se a la protecció d'aquest país; o que, mancada de nacionalitat i trobant-se fora del país on abans tingués la residència habitual, no pugui o, a causa dels esmentats temors, no vulgui retornar-hi”. (Article 1. A2)

Convé assenyalar que aquesta definició fou feta després de la Segona Guerra Mundial i amb les particularitats del context de postguerra. Va ser actualitzada posteriorment el 1967, però l'evolució de les crisis arreu del món ha generat que s'hi afegissin nous matisos i concrecions en diferents contextos. Actualment, l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR d'ara endavant), fundat també amb la Convenció de Ginebra del 51, atén com a refugiades totes les persones que fugen del seu país per situacions de perill, tot i que l'abast de la crisi actual ha provocat que també se n'atenguin sobre el terreny.

Davant l'arribada de població refugiada, la Convenció de Ginebra especifica que cap dels estats signants imposarà sancions a les persones refugiades per haver accedit il·legalment al seu territori, sempre que es pugui justificar la causa de la fugida d'acord amb la condició de refugiat, així com tampoc no s'expulsarà ni es retornarà al seu país d'origen mentre la seva vida o la seva llibertat estiguin en perill. De vegades és necessari estudiar les condicions de perill i, durant aquest temps, les persones que han fugit s'identifiquen com a demandants d'asil. Un cop atorgat l'asil, la persona refugiada tindrà dret a l'educació, a l'assistència mèdica i al treball, així com llibertat de moviment i de religió, d'acord amb les condicions del país que

---

² Convenció de 28 de juliol de 1951 relativa a l'estatut dels refugiats aprovada per les Nacions Unides. Actualment 142 països en formen part, entre ells, també l'Estat espanyol. Podeu accedir a la convenció a través del següent enllaç:

https://eacnur.org/files/convencion_de_ginebra_de_1951_sobre_el_estatuto_de_los_refugiados.pdf [Consulta: 02/02/18]

³ Podeu consultar la pàgina d'ACNUR per a aprofundir en la definició i característiques de la condició de persones refugiades: <http://acnur.es/a-quien-ayudamos/refugiados/quien-es-un-refugiado>. [Consulta: 02/02/18] També trobareu informació concreta a altres entitats com Amnistia Internacional: <https://www.amnesty.org/es/what-we-do/refugees-asylum-seekers-and-migrants/> [Consulta: 02/02/18]

ofereix l'asil. L'ACNUR és l'entitat encarregada d'acompanyar els països que ofereixin asil i vetllar pel compliment dels acords de l'Estatut dels refugiats.

3. Justificació. Per què cal tractar aquest tema a l'escola?

La societat actual en la qual vivim es presenta carregada de reptes globals i l'escola, com a principal institució educativa, té la responsabilitat de donar als infants les eines per viure-hi. Es tracta d'apoderar-los i de no deixar-los indefensos davant la realitat amb la qual hauran de conviure.

Segons el currículum

Tractar la crisi dels refugiats amb els alumnes de primària troba la seva justificació tant en els objectius curriculars de l'etapa així com en les seves competències bàsiques. El Decret 119/2015 d'ordenació dels ensenyaments de l'educació primària especifica que "l'objectiu central de l'educació és preparar els alumnes perquè siguin capaços de desenvolupar-se com a persones en la societat plural, multilingüe i multicultural del segle XXI" i aquest es concreta en cinc dels seus objectius generals d'etapa:

- a) Conèixer, valorar i aplicar els valors i les normes de convivència per ser un ciutadà lliure capaç de prendre compromisos individuals i col·lectius, respectar els drets humans i acceptar el pluralisme propi d'una societat democràtica.
- b) Adquirir habilitats per mantenir i millorar el clima de convivència i per prevenir i gestionar de forma positiva els conflictes, tant en l'àmbit familiar com en l'àmbit escolar i social.
- c) Respectar el dret a la diferència de les persones i debatre críticament les diferències culturals i religioses des d'una perspectiva intercultural.
- d) (...) defensar l'aplicació dels drets humans en tots els àmbits de la vida personal i social, sense cap tipus de discriminació per raó de naixement, raça, sexe, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social.
- e) Desenvolupar les capacitats afectives en tots els àmbits de la personalitat i en la manera de relacionar-se amb els altres, i aquelles que fomentin la igualtat de gènere, així com una actitud contrària a la violència i als prejudicis de qualsevol mena.

Tanmateix, aquests objectius estan directament relacionats amb les competències 3 i 6 del currículum de l'etapa primària:

6. Competència social i ciutadana (suposa la capacitat per comprendre la realitat social en què es viu, afrontar la convivència i els conflictes emprant el judici ètic que es basa en els valors i pràctiques democràtiques i exercir la ciutadania, actuant amb criteri propi i sentit crític, contribuint a la construcció de la pau i la democràcia i mantenint una actitud constructiva, solidària i responsable davant el compliment dels drets i obligacions cívics).

3. Competència en el coneixement i la interacció amb el món físic (especialment en relació a la mobilització de sabers que han de permetre a l'alumnat comprendre les relacions que s'estableixen entre les societats i el seu entorn).

Més enllà del currículum

*“Tots tenim la tendència natural a estar junts (ens necessitem),
però la manera (el model) de fer-ho no és natural, és construïda, inventada.
Per això la convivència ha de ser ensenyada i ha de ser apresada”
(Toro, 2002:7⁴)*

Més enllà de la seva justificació curricular, convé recordar que els moviments de població són i han estat sempre una característica de l'ésser humà, ja sigui per motivacions voluntàries com forçades, provocant el contacte entre cultures, llengües i identitats diverses. Gràcies als estudis antropològics, sabem que el contacte entre bagatges culturals diversos comporta tensions i resistències que porten a l'establiment de jerarquies d'uns grups sobre els altres i, davant la percepció d'amenaça vers els propis interessos o identitats, s'hi atribueixen estereotips i prejudicis per justificar la diferència real o percebuda. Com a éssers emocionals, les persones ens veiem influïdes pels estereotips existents a la societat i, sovint de manera inconscient, els mantenim i reproduïm. El conflicte cultural, lluny de ser un problema, no és més que l'expressió natural de la convivència i exigeix de negociació i de cerca de compromisos per part de les dues parts implicades.

Aquí és on l'escola hi té un rol estratègic, precisament perquè és un espai d'interacció i socialització obligatori, l'únic per a molts infants, en el qual està garantida la presència de personal educador i mediador (Carrasco, 2004). Malauradament, com assenyalen Carrasco o Jordán (2001) entre d'altres, els docents no acostumen a tenir formació per a fer-ho. A voltes, ni tan sols en són conscients que la necessiten, perquè desconeixen les tensions derivades del contacte entre cultures, o bé l'eviten amb un objectiu benintencionat de protegir els infants de les incomoditats i

dolors que puguin causar els conflictes, ja que s'ignora que, des de les primeres edats (dos-tres anys⁵), els infants absorbeixen i reproduïen els valors i percepcions estereotipades del seu entorn. Ignorar els conflictes, però, lluny de resoldre el problema, no fa més que nodrir les percepcions esbiaixades i afavorir-ne la reproducció, alhora que deixa els infants indefensos davant situacions de conflicte que formen i formaran part de la seva vida; uns es mostraran reactius davant una percepció d'amenaça per la presència de la diversitat de la qual esperen una actitud d'assimilació i altres reaccionaran amb conductes de rebuig per oposició o opressió. El terme mig es troba en el que Gibson anomena acomodació, una actitud que permet una adaptació a l'entorn d'acollida sense perdre'n la identitat pròpia gràcies a l'entesa amb la població d'acollida.

*L'escola és l'únic espai
d'interacció i socialització
acompanyat d'educadors per
a molts infants, per la qual
cosa té la responsabilitat
d'educar en els reptes de la
ciutadania en una societat
global.*

⁴ Traducció de l'original en castellà de: TORO A, J.B. (2002). El cuerpo, las emociones y el lenguaje: fundamentos de la convivencia social. *Espacio para la Infancia*, 18, 6-11. Bernard Van Leer Foundation.

⁵ Estudis com els de Chafel (1996) o McNaughton (2001) proven com infants amb tres anys ja són conscients de les diferències racials i que, des d'aquestes edats, hi atribueixen els valors i les percepcions que perceben en l'entorn.

En la responsabilitat de la institució escolar destaca també el rol estratègic que tenen els docents en l'estimulació de l'empatia. Segons Hoffman (2002), l'empatia és una resposta emocional apresada per observació que actua sobre la intel·ligència emocional i que assenta les bases de la conducta moral i ètica (ens permet desenvolupar el sentit de justícia i d'injustícia o sentir compassió, afavoreix el perdó, inhibeix l'agressió...). Promoure l'empatia és un pilar fonamental de l'educació emocional i intervé en el procés d'autoconeixement, ja que fa aflorar valors i percepcions que poden romandre ocults. La situació que travessen les persones refugiades és precisament un tema molt ric en l'educació de l'empatia. Ara bé, com destaquen els treballs d'autors referents en l'educació emocional com Pestalozzi, Xirau o Goleman, guiar els alumnes en aquest procés requereix docents que tinguin una adequada maduresa emocional.

L'empatia assenta les bases de la conducta ètica i moral. L'escola i, en concret, els docents, juguen un paper estratègic en el seu desenvolupament.

4. Per què incloure aquest tema en un programa del gust per la lectura?

“... la literatura és un potent instrument educatiu per a crear una nova representació de les societats actuals que inclogui la diversitat d'origens i cultures dels seus individus. Molts elements de l'imaginari d'una cultura es transmeten mitjançant la literatura”.
(Colomer, 2011)

Són àmpliament coneguts els beneficis de la lectura en el desenvolupament personal, i les orientacions del currículum de primària ja ens recorden que “la lectura apareix profundament relacionada amb la capacitat per aprendre i pensar”. També sabem que, des de l'escola, hem d'estimular el gust per la lectura atès que aquesta és “l'única institució que pot fer accessible l'ús habitual de la lectura a un públic socioculturalment divers”⁶ i, per fer-ho, cal dedicar-hi un temps diari i seleccionar lectures que connectin amb les experiències vitals dels alumnes i n'estimulin el gust i l'emoció. D'aquesta manera, la delicada temàtica que brinda l'experiència de les persones refugiades queda justificada per l'actualitat dels esdeveniments alhora que apel·la a l'emoció.

Més enllà d'aquest justificants, però, la inclusió d'aquest tema en el programa del gust per la lectura es justifica perquè, seguint Colomer (2011), la literatura esdevé un instrument privilegiat de creació d'identitats culturals en contextos plurals. Segons els treballs d'Applebee, Bakhtin o Freire⁷, així com en altres estudis psicolingüístics, l'acció dialògica que promouen els textos narratius serveix com a estímul per fer aflorar els valors i les creences personals, de vegades inconscients, ja que

La literatura esdevé un instrument privilegiat de creació d'identitats culturals en contextos plurals.

⁶ Font: *La lectura en un centre educatiu*. Accessible en línia a:

http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/monografies/lectura/la_lectura_en_un_centre_educatiu.pdf [Consulta: 02/02/18]

⁷ Podeu consultar: APPLEBEE, A.N. (1978). *The child's concept of story. Ages two to seventeen*. University of Chicago Press; BAKHTIN, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin (EEUU): University of Texas Press; FREIRE, P. (1987). *L'educació com a pràctica de llibertat*. Barcelona: Eumo.

permeten que els lectors (alumnes i professors alhora) en prenguin consciència i trobin l'oportunitat per entendre'ls, endreçar-los i, fins i tot, qüestionar-los. D'aquesta manera, mitjançant la literatura s'autoorganitza i s'autorepresenta l'imaginari antropològic i cultural (Colomer, 2005).

El rol del docent, llavors, com a guia de la conversa literària, esdevé aquí de gran importància. Tal com assenyalen Colomer i Margallo (2013), la conversa que es deriva de la lectura esdevé una eina de construcció compartida de significats i de la pròpia identitat. Mitjançant la lectura, podem conèixer altres realitats i identificar-nos amb els elements que ens uneixen i ens identifiquen com a persones indiferentment dels entorns socials i culturals que ens envolten, aproximant-nos als objectius de la competència intercultural⁸. Lluny de cercar llistes d'activitats concretes i aïllades, la reflexió crítica que estimula la literatura sobre l'experiència de persones refugiades resulta molt més productiva i significativa de cara al desenvolupament d'aquesta competència i ens allunya dels habituals abordaments parcials i anecdòtics que miren la diversitat cultural com si es tractés d'un fet aïllat i llunyà. Això es quedaria en el pla de la multiculturalitat. La vàlua de l'educació intercultural radica més en la capacitat reflexiva que genera i no pas tant en l'aplicació pràctica d'actuacions concretes (Badia, 2008; Besalú i Vila, 2009). En termes de Freire, es tractaria de crear consciència.

La conversa literària ha de guiar l'alumnat vers una pedagogia intercultural i no quedar-se simplement en la dimensió multicultural.

Un aspecte darrer però també important a puntualitzar en aquest apartat lligat al gust i a l'hàbit lector és que, com diu Chambers (2007), per poder llegir i comprendre un text, és important establir connexions amb lectures anteriors i reconèixer patrons narratius. En la mateixa línia, i centrades concretament en la temàtica cultural, Colomer i Margallo (2013) constaten que, com més experiències de discussió tinguin els lectors en relació a una temàtica cultural, millors connexions intertextuals fan, la qual cosa els permet comprendre millor i elaborar arguments més complexos en lectures properes vinculades a la mateixa temàtica -que, en aquest cas, estaria lligada a l'experiència de les persones refugiades. Entesa aquesta premissa, es fa evident que l'escola ha de propiciar les oportunitats per accedir a diferents propostes lectores d'una temàtica similar. Tot i que en aquest dossier només desenvolupem una proposta de lectura per cicle, presentem una relació d'obres al final d'aquest document per propiciar l'establiment de processos lectors més reflexius i crítics gràcies a les connexions amb experiències prèvies.

Com més experiències de lectura crítica tinguin els alumnes en relació a una temàtica, millors connexions intertextuals faran. La lectura d'un sol llibre sobre el tema no permet una bona comprensió crítica i una actitud sensible i compromesa.

---

⁸ La competència intercultural es refereix a un posicionament sensible, crític i compromès amb la diversitat de bagatges culturals mentre que el concepte multiculturalitat es refereix a un contacte més aviat anecdòtic sobre la cultura aliena, percebuda des d'un punt de vista etnocèntric i sovint paternalista.

5. Quins llibres seleccionem?

Com enuncïàvem anteriorment, la crisi dels refugiats és un tema delicat. Quan es tracta de temes culturals que suposen reptes globals i complexos, de vegades resulten aclaparadors per als mateixos docents. A voltes, fins i tot, en desconeixen bé els condicionants i això fa que sovint manquin els recursos o criteris per treballar-los i, consegüentment, per seleccionar-ne les lectures. En aquest sentit, no hi ha uns criteris específics per tractar el tema de les persones refugiades, però sí algunes orientacions que ens poden ajudar.

D'una banda, és important llegir sovint als nens i promoure que llegeixin llibres que tractin temes de compassió i estima, que valorin la bellesa de l'entorn i la natura, que fomentin la bondat de les persones i que celebrin la diversitat i la inclusió.

D'altra, i en especial quan llegim a infants petits, és important vetllar pel sentiment de seguretat dels petits. En aquest sentit, quan els temes són durs en termes afectius, Colomer (2005) recomana lectures amb personatges animals humanitzats.

De forma general, i vinculada la temàtica cultural, Colomer i Margallo (2013) recomanen comptar amb un recull d'obres diverses que incloguin llibres plurilingües, contes tradicionals traduïts, llibres que actualitzen les representacions socials estereotipades de personatges, i situacions i llibres de temàtica migratòria. Ara bé, de manera més específica, també posen èmfasi especial en els àlbums il·lustrats, destacant-ne el gran potencial que tenen per facilitar la discussió crítica i l'estimulació de la capacitat interpretativa dels infants en entorns de contacte entre bagatges culturals diversos.

Cal disposar d'una selecció de llibres que tractin sobre l'empatia, les migracions i celebrin la diversitat. En el cas de nens petits, cal vetllar pel sentiment de seguretat. Els àlbums il·lustrats tenen un gran potencial crític.

Així mateix, convé puntualitzar que cal evitar aquelles lectures que promouen visions estereotipades de les diferents cultures i promouen els prejudicis, ja sigui per motius de bagatge cultural com de gènere o classe social. Aquest és un punt molt important a destacar en aquest dossier perquè les percepcions estereotipades i els prejudicis estan molt escampats a la societat i molts d'aquests gairebé s'han naturalitzat. Els docents, com a persones i membres d'aquesta societat, en som vulnerables i hem de ser conscients que ens poden afectar. Per aquest motiu, abans de seleccionar un llibre, cal fer-ne una mirada crítica i detectar els nostres propis prejudicis.

6. Orientacions didàctiques

La crisi dels refugiats és una realitat que pot resultar aclaparadora per als propis adults i generar ansietat i tristesa, fet que dificulta tractar el tema com es mereix. Amagar els fets pot ser perjudicial per als infants perquè els fa vulnerables a les informacions parcials i aïllades que aniran copsant de l'entorn i els deixa indefensos davant manipulacions ideològiques i

estereotipades. Llegir i conversar sobre l'experiència de persones refugiades no ha de ser un motiu de trauma per als infants, sinó que té per objectiu aportar-los eines que els permetin gestionar les informacions i les seves emocions de manera crítica i ajustada a l'edat. En l'apartat següent presentem algunes orientacions per apoderar els infants, derivades d'organitzacions i institucions com l'ACNUR, UNICEF, l'*Institute for Humane Education*, el *Human Rights Watch* o el *Refugee Center* d'EEUU.

Abans, però, convé assenyalar que, segons els experts, no hi ha una edat adequada per a tractar aquest tema ni un moment perfecte per a fer-ho. Sorgeix quan sorgeix per contacte amb l'entorn i els mitjans de comunicació o per contacte directe amb alguna persona que prové d'aquesta circumstància. Sigui quin sigui el motiu, tard o d'hora els infants es veuen exposats al tema i cal provocar-ne oportunitats de reflexió. De no fer-se, es corre el risc de contribuir a la indiferència i a la insensibilitat vers aquests fets.

De manera més específica, quan es tracten temes conflictius com la crisi de les persones refugiades, es recomana:

- **Parlar-ne en un entorn amable i vetllar perquè els infants se sentin segurs.** En el cas dels infants més petits, és molt important vetllar sempre pel sentiment de seguretat.
- Selecció de **literatura adequada a l'edat** i promoure que aflori la conversa sobre temes globals fent emergir la reflexió i discussió que permetrà prendre'n consciència.
- Escollir **lectures que no siguin del tot transparents però que provoquin la reflexió i desafïïn el lector per cercar significats.** Els àlbums il·lustrats en són un bon exemple, ja que provoquen que els alumnes siguin constructors de significat (Colomer i Margallo, 2013)
- **Escoltar els infants quan parlen de temes conflictius** o que els generen incertesa, mostrant-nos **oberts a parlar-ne quan ho necessitin i donar-los seguretat.** Convé no minimitzar el seu neguit, i vetllar per tancar la conversa amb sensibilitat. Si el moment és poc adequat, és important parlar-ne en un altre moment però acordar-ho amb cura.
- Ser **conscients que, en tot moment,** els adults i els educadors **som un model en la nostra manera de parlar i d'actuar.**
- Llavors, cal **anar amb cura amb les converses** que tenim davant dels nens i nenes. Si es tracten temes globals, convé **focalitzar en solucions possibles** i no en actituds d'enuig o desesperació.
- Ser **honestos i dir la veritat, però adequar la informació donada i el llenguatge a l'edat.** Si no es tenen les respostes, convé cercar-ne. No podem viure aliens als temes globals i els infants tenen dret a conèixer el que afecta el món.

- ✎ **Ajudar els infants a trobar solucions positives i viables**, sense fer befa de propostes poc realistes que puguin fer. Així mateix, cal permetre que s'hi impliquin des de primeres edats i puguin col·laborar a trobar solucions. En aquest sentit, fora bo ajudar-los a veure que hi ha solucions que tarden molt a arribar, però que cal ser constant.
- ✎ **Mostrar que hi ha bona gent al món** que hi està ajudant. Fora bo conèixer les experiències d'aquestes persones ja que poden esdevenir models d'inspiració⁹.

7. Orientacions per a guiar la conversa literària

Ja hem parlat del potencial educador de la literatura centrada en el tema d'estudi i de la important tasca mediatra del docent, però ens calia matisar alguns aspectes en relació amb la conversa literària i el rol del docent en aquesta conversa, aspectes en els quals volem parlar atenció en aquest apartat.

En primer lloc, convé recordar que, en tota lectura, el docent esdevé un importat mediatra entre la narració i el lector, ja que és qui pot facilitar les oportunitats d'interacció i promoure la conversa dialògica. Com observa Chambers, (2007), la formació del lector depèn de les possibilitats d'accés que té a la literatura i de les oportunitats que li ofereixen els adults per interaccionar-hi. En aquest sentit, Freire (1987) ens recorda que només el diàleg que requereix de pensament crític és capaç de generar pensament crític. El rol del docent, llavors, n'és la clau.

Dit això, l'ambient generat per a la conversa literària esdevé també de gran importància. El docent, com a mediatra, ha de vetllar per garantir un clima de seguretat afectiva per tal que els participants en la lectura puguin expressar les seves emocions, neguits i desconcerts sense por a dir alguna cosa inadequada o errònia. Chambers (2007) lamenta que sovint, quan comentem un llibre, tendim a descriure la trama, els personatges o l'ambient de la història, fent preguntes directes als alumnes, preguntes a les quals ells contesten intentant trobar la resposta esperada pel docent alhora que confien a no equivocar-se. La conversa literària, però, ha d'anar molt més enllà d'això, apel·lant a les emocions i pouant en el significat més profund de la narració. Per fer-ho, cal que els participants se sentin còmodes i part d'un col·lectiu lector.

Seguint Chambers, i en relació a les pautes que poden guiar el docent, en la conversa literària ens interessa aprofundir no només en allò que ha agradat o ha desagradat, sinó també en allò que ha generat desconcert o neguit. Exposar el desconcert és el que precisament provoca una discussió rica en intentar comprendre el text de manera col·lectiva, comprensió que variarà en funció del context, de les experiències prèvies del grup o de les seves necessitats. Citant Kermode, Chambers ens recorda que no existeix una única lectura correcta i que, per simple

---

⁹ Podeu consultar les experiències d'infants que recullen autors com Craig Kielburger, Iqbal Masih, Malala Yousafzai, Ryan Hreljac, Alexandra Scott, Samantha Reed Smith, Coy Mathis ... o altres experiències d'adults i Organitzacions No Gubernamentals (trobareu els enllaços al final del document).

que sigui la lectura, sempre hi haurà diferents interpretacions que els joves lectors han de poder compartir. Convé recordar que la conversa literària serveix com a estímul per fer emergir els valors personals, sovint inconscients, que absorbim de l'entorn en el qual creixem i que influeixen sobre les nostres percepcions i maneres d'actuar, de manera que les interpretacions estaran condicionades per les experiències i els valors personals. La conversa literària sobre temes delicats com el que toquem en aquesta proposta generen molts dilemes als educadors però, com assenyala Chambers, com més s'estimuli la discussió literària, més estarem incidint en la qualitat educativa del llibre de cara al foment de la competència literària i intercultural. Així mateix, reforça els vincles entre els lectors i ajuda a crear un sentiment de comunitat lectora en compartir emocions, sentiments, gustos o inquietuds. Compartir els llibres amb la conversa literària, llavors, converteix el llibre en un potent instrument de socialització i, en aquest cas concret, d'educació intercultural.

La conversa literària serveix com a estímul per fer emergir els valors i les percepcions personals, de vegades creats de manera inconscient, alhora que brinda una oportunitat per a identificar-los, endreçar-los i reconstruir-los de manera crítica.

En una conversa literària el mestre o la mestra també pot participar, esdevenint un membre més de la comunitat lectora i modelant possibles intervencions. Un dels objectius de la conversa és enriquir la participació dels alumnes, especialment en les primeres experiències, i evitar intervencions superficials (m'ha agradat o no) o les que se centren estrictament a descriure el que ha succeït a la història. El docent pot guiar la conversa i fer explícites estratègies lectores que faciliten la interpretació del text. Saber fer les preguntes adequades, donar temps per respondre o reorganitzar el pensament, no intervenir de manera precipitada, somriure sense jutjar... són algunes de les característiques que han de guiar la intervenció docent. Com mostra Amat i Castells (2010), els joves lectors van guanyant autonomia en la participació dialògica així com van augmentant-ne les oportunitats de participar-hi, permetent que el mestre o la mestra es vagi retirant per posicionar-se des del seu rol de mediador.

En relació a les preguntes que ha de fer el docent com a guia de la conversa literària, hem d'evitar les preguntes directes i tancades que promouen les respostes literals (a l'estil de: "Què hi ha? Què fa?"), per endinsar-nos en preguntes obertes que estimulen respostes de nivell inferencial (Com ho saps? Què en penses? A què et recorda?...). De manera específica i lligat al tema que ens ocupa, Frelick¹⁰ recomana que durant l'etapa primària i així com els infants comencen a prendre consciència de la difícil situació de les persones refugiades, es facin preguntes que ajudin a crear vincles entre les situacions viscudes per aquestes persones i les experiències personals, estimulants l'empatia, i començant a fer petits compromisos (preguntes com "Com et sentiries si no tinguessis les teves coses? Com et sentiries si t'allunyessin dels teus amics?"). En el cas d'infants més petits, Frelick planteja preguntes no tan personals ("Com seria si no tinguéssim casa?" "Com seria si no poguéssim escollir?" "Com seria si haguéssim de fer això cada dia?" ...) i, en el cas d'alumnes de secundària, edat en què els alumnes sovint s'hi volen implicar, proposa preguntes d'actuació com "Què voldries que fessin per tu si fossis tu el que havia de marxar?".

¹⁰ Bill Frelick és el director del programa sobre els drets dels refugiats a l'organisme *Human Rights Watch* i, anteriorment, a Amnistia Internacional.

Amb aquestes orientacions en ment, com en el cas de dossiers anteriors del Gust per la Lectura, recuperem la proposta d'Aidan Chambers (2007), la qual es fonamenta en tres nivells de preguntes: preguntes bàsiques (ajuden a obrir la conversa i a focalitzar en el tema), preguntes generals (són preguntes que provoquen l'aplicació d'estratègies de comprensió lectora i fan aprofundir en l'obra i en les aportacions) i preguntes específiques (ajuden a descobrir les particularitats de l'obra mitjançant el seu llenguatge, les il·lustracions, la caracterització dels protagonistes i les relacions establertes entre ells, el temps, el rol del narrador...). En els dossiers dissenyats per a cada cicle trobareu un exemple desenvolupat d'aquesta proposta.

8. Quatre propostes de Lectura

Aquest dossier està acompanyat de quatre propostes de lectura¹¹, una per a cada cicle de l'etapa primària, desenvolupades com a guies de lectura i conversa adreçades als alumnes. Totes quatre han estat escollides seguint les orientacions exposades anteriorment, adequant-ne el text, el format i el contingut de la narració als infants dels tres cicles. Tot i que les propostes han estat dissenyades per a un cicle en qüestió, els llibres poden ser adequats per a altres edats i, per tant, no volem encasellar-les només en un cicle concret.

Convé assenyalar que el tema de la crisi de les persones refugiades és un camp molt acotat en la literatura infantil i juvenil en català, tot i que la situació actual està provocant que cada cop n'existeixi més varietat. Els motius que han justificat la tria de les tres propostes que presentem es fonamenten en els següents aspectes:

- Adequació a l'edat pel que fa a contingut i forma
- Bon potencial d'interacció dialògica
- Text en llengua catalana
- Diversitat de formats: àlbum il·lustrat i novel·la.
- Lectures reconegudes per especialistes en literatura infantil i juvenil o obres guardonades amb un premi
- Facilitat de localització a les biblioteques públiques
- Diversitat d'editorials

---

¹¹ Tres de les propostes de lectura han estat elaborades per Marta Vingut i coordinades pel Servei d'Immersion i ús de la Llengua del Departament d'Ensenyament. Pel que fa al llibre "Molsa" recomanem les propostes de lectura de l'editorial Edebé.

Per a Cicle Inicial

Benvinguts (2016)

Autor: Barroux

Editorial: Símbol

Població lectora: infants a partir del segon cicle d'educació infantil i cicle inicial de primària.

Obra creada per Barroux en el context de l'actual crisi de refugiats de Síria. Mitjançant una narració metafòrica i indirecta, amb animals com a protagonistes i tocs d'humor, posa sobre la taula elements clau sobre les dificultats que travessen les persones refugiades quan fugen. També fa toc d'alerta a les reaccions de la població d'acollida i al possible egoisme que a voltes pot sorgir.

Per a Cicle Mitjà

El Viatje (2016)

Autor: Francesca Sanna

Editorial: La petita impedimenta

Població lectora: infants a partir de cicle mitjà i fins a ESO.

Potent narració il·lustrada de l'odissea d'una família que fugí d'una situació d'incertesa i por, i contextualitzada en l'actual crisi de Síria. La il·lustració, de gran contrast i expressivitat, a cavall entre el realisme i la fantasia, exposa les dificultats que travessa la família durant la fugida i aporta elements de reflexió molt crítics a través de les accions dels personatges.

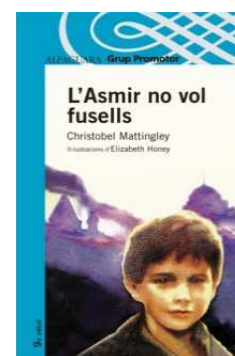
Per a Cicle Superior¹²

L'Asmir no vol fusells (2003)

Autor: Christobel Mattingley

Editorial: Alfaguara

Població lectora: infants de cicle superior i ESO.

Novel·la basada en fets reals i que narra l'experiència de fugida del seu protagonista, l'Asmir, i de la seva família, refugiats de la guerra de Bòsnia. A través de la mirada innocent del nen, podem seguir l'experiència viscuda, a cavall entre el neguit i l'esperança, mentre esdevenen refugiats. El llibre incorpora un mapa que permet seguir la ruta dels protagonistes.

¹² Per aquest cicle fem dues propostes en previsió de possibles dificultats a l'hora de trobar el llibre *L'Asmir no vol fusells* al mercat.

Molsa

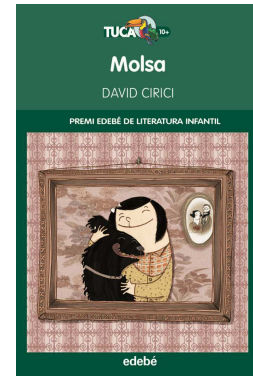
David Cirici

Edicions Edebé, 2013.

Novel·la

A partir de Cicle Mitjà

Molsa és el nom del protagonista de la història, un gos amb molt bon olfacte que recorre cel i terra per cercar els nens amb els quals vivia abans que un bombardeig desfés la casa on residien, convençut que encara són vius. El lector connecta amb l'experiència de desesperació, por i superació dels supervivents d'una guerra a través de la vivència del gos en una narració molt intensa amb canvis de ritme i d'intensitat que generen gran empatia.

Altres recomanacions de lectura

Conscients que convé estimular la lectura d'altres propostes complementàries sobre l'experiència de les persones refugiades per tal d'enriquir la conversa literària i el desenvolupament dels objectius més crítics lligats a l'educació intercultural del currículum, en el bloc proper presentem altres recomanacions literàries, tot animant els professionals educatius a endinsar-se en les seves pàgines amb esperit crític i sensibilitat:

a) Propostes que narren l'experiència de les persones refugiades

Refugiada. L'Odissea d'una família.

Tessa Julià Dinarès i Anna Gordillo

Edicions La Galera, 2015.

Àlbum il·lustrat

A partir de Cicle Mitjà, Superior i ESO.

Refugiada narra l'experiència de desconcert d'una nena i la seva família mentre fugen del seu país i esdevenen refugiats. Poc text per acompanyar una il·lustració que parla per si sola ja que transmet les emocions de por, neguit i desesperació pels quals travessa la protagonista i la resta de persones amb les quals interactua pel camí.

La Croada dels nens

Bertolt Brecht i Carme Solé Vendrell

Edicions Magenta Universal Produccions (Els contes d'Aram), 2011

Poema il·lustrat

A partir de Cicle Superior i ESO

Poema èpic de Bertolt Brecht que narra la dramàtica experiència de supervivència d'un grup de nens que s'organitzen i fugen junts de la guerra. Tot i el final colpidor, la crueltat de la guerra i la duresa de la història es compaginen amb la fraternitat que comparteixen els nens.

El somni de Nadia

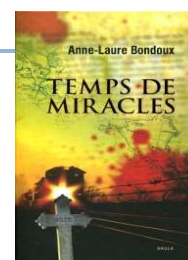
Lidón Forcada i Marc Montenegro
Edicions Bellaterra, 2014
Novel·la gràfica
A partir de Cicle Superior

El somni de Nàdia narra l'experiència de la Nàdia, una jove que pateix la guerra entre Palestina i Israel i que es refugia en el somni de la música i la pau.

Temps de Miracles

Laure Bonboux
Edicions Baula, 2010.
Novel·la
A partir de Cicle Superior i ESO.

Temps de miracles narra la història d'un infant que fuig de la guerra del Caucas amb una dona que vetlla per ell fins portar-lo a França. Tot i la innocència amb què el protagonista viu el seu viatge, la novel·la mostra moltes de les situacions dramàtiques i dificultats per les quals ha de passar una persona refugiada per sobreviure i alimentar-se. El final inesperat suscita la reflexió crítica en relació als dilemes ètics.

Lluny del meu país

Francotte Pascale
Edicions La Galera, 2008
Àlbum il·lustrat
A partir de Cicle Inicial

Lluny del meu país narra la història d'una nena i la seva família durant una guerra a l'Àfrica i de la seva fugida per retrobar-se amb el pare, el qual se n'havia anat prèviament. Les il·lustracions suaus permeten als lectors sentir empatia amb l'experiència de la protagonista i percebre el seu malestar per haver de deixar enrere casa seva i les persones estimades.

El viatge de Samira

Helena Portella Bergés
Edicions La Garbera, 2016
Narració il·lustrada sense text
A partir de Cicle Inicial

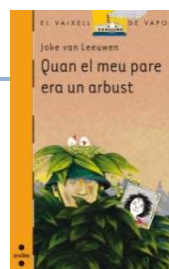

Intel·ligent doble narració en paral·lel que compara el dia a dia d'una nena refugiada i l'odissea de la seva família des que esclata la guerra fins la seva arribada a un camp de refugiats, alhora que mostra el

dia a dia d'una nena i la seva família en la societat del benestar. Clara denúncia al desconeixement d'una realitat que s'ignora.

Quan el meu pare era un arbust

Joke van Leeuwen
Edicions Cruïlla, 2013
Novel·la
A partir de Cicle Superior

Aquesta novel·la narra la complexa travessia d'una nena de deu anys de pares separats i que, per l'esclat de la guerra, ha de marxar de casa seva, on vivia amb el pare i l'àvia per retrobar-se amb la seva mare en un altre país segur.

Aquesta obra ha estat desenvolupada en el dossier del gust per la lectura del curs 2015-16.¹³

Què bé que ens ho hem passat!

Michael Morpurgo i Quentin Blake
Edicions Bambú (Casals), 2017
Novel·la
A partir de Cicle Inicial i Mitjà

Aquesta breu novel·la tracta sobre les dificultats d'adaptació d'un nen vietnamita un cop establert en el nou país d'acollida després de la seva difícil experiència de fugida com a refugiat. El contacte amb la natura i els animals el permetrà començar a obrir-se i a parlar de nou.

Corre, noi, corre

Uri Orlev
Edicions Alfaguara, 2002.
Novel·la
A partir de cicle Superior.

Novel·la que narra la història de supervivència d'un nen jueu de vuit anys fugint de la guerra a Polònia durant la II Guerra Mundial. El protagonista sobreviu com pot, en contacte amb altres nens i amagant la seva condició de jueu mentre supera tota mena de dificultats.

¹³ Podeu trobar la proposta al següent enllaç:

http://xtec.gencat.cat/web/.content/projectes/lectura/gustperlalectura/materialdidactic/documents/primaria/families_Quan-el-meu-pare-era-un-arbust_CS_complet.pdf [Consulta: 02/02/18]

El camí de Marwan

Patricia de Àrias i Laura Borràs
Edicions el Cep i la Nansa, 2017
Àlbum il·lustrat
A partir de cycle inicial

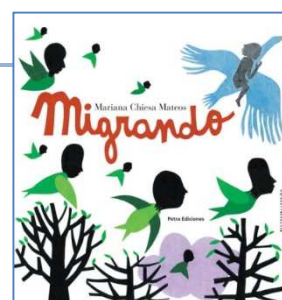

Marwan és un nen que es veu obligat a fugir de la guerra i emprendre un llarg viatge a través de mars i deserts. Passa infortunis i gana a la recerca d'un altre lloc on poder viure en pau.

De la mà de Marwan el lector coneix la realitat que malauradament viuen molts infants actualment.

Migrando

Mariana Chiesa
Petra Ediciones, 2011
Àlbum il·lustrat
A partir de cycle inicial

Àlbum il·lustrat sense text on les imatges ens transporten fent un viatge com els emigrants. L'autora juga amb el símil de les aus migratòries, i d'una forma artística i amb un missatge clar permet reflexionar sobre un tema complex.

Mexique. El nom del vaixell

Maria José Ferrada
Ana Penyas (il·lustradora)
Libros del Zorro Rojo, 2017
Àlbum il·lustrat
A partir de cycle mitjà

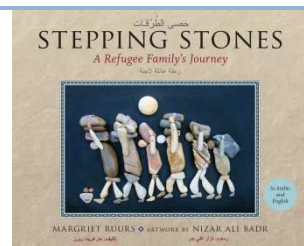

El 27 de maig de 1937, en plena guerra civil, 456 fills i filles de republicans van embarcar en el transatlàntic Mexique, que va salpar des de Bordeus rumb a Mèxic. Estava previst que hi fossin durant tres o quatre mesos, però la derrota republicana i l'inici de la Segona Guerra Mundial van transformar el seu exili en definitiu. Els «nens de Morelia», anomenats així pel nom de la ciutat mexicana que els va acollir, mai no van tornar a la seva terra natal, i els pocs que van aconseguir fer-ho, algunes dècades més tard, van trobar-se un país, uns germans i uns paisatges que ja no reconeixien.

El llibre permet reflexionar sobre el nostre passat històric i relacionar el tema dels refugiats actuals amb els nostres refugiats d'altres temps.

Stepping Stones. A refugee family's journey

Margriet Ruurs i Nizar Ali Badr
Orca Book Publishers, 2016
Àlbum il·lustrat
Cicle superior.

Aquest àlbum narra l'experiència de les persones refugiades a través de composicions humanitzades amb pedres creades per l'artista sirianès Nizar Ali Badr. Us recomanem veure'n una mostra a l'enllaç de l'editorial <https://www.youtube.com/watch?v=RhZCf0KWQYI>
També us recomanem aquest tràiler creat per una biblioteca pública d'Indiana als EUA (Mooresville Public Library) <https://www.youtube.com/watch?v=RhZCf0KWQYI>

b) Propostes que ajuden a reflexionar sobre la necessitat de cercar refugi

Són moltes les propostes que podríem incloure aquí, però en destaquem algunes en concret que poden obrir debats molt rics i crítics.

Començar

Paula Carballeira i Sonja Danowski
Edicions Kalandraka, 2012
Àlbum il·lustrat
Totes les edats. A partir de Cicle Inicial

Començar ens mostra el dia a dia d'una família que viu entre les runes de la seva ciutat després de la guerra, quan ho han perdut tot, i centra l'atenció crítica en l'esperança de tornar a començar i reconstruir la seva llar, mantenint viva l'estima i el somriure dels infants. Brillant il·lustració on cada escena és un poema visual on el desastre material es contraresta amb l'esperança de l'amor.

Per què?

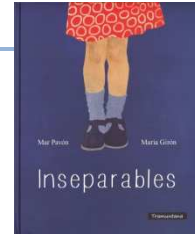
Nikolai Popov
Edicions L'Arca 1996
Àlbum il·lustrat
Totes les edats. A partir de Cicle Inicial

Intel·ligent metàfora que, amb una sola pregunta final com a text i il·lustracions que incorporen un cert toc d'humor, mostra com els petits conflictes ens poden portar a una guerra absurda provocant un final devastador per a les dues parts implicades. Amb aquesta obra, l'autor reflexiona sobre la seva pròpia experiència com a nen de guerra i mou al lector a reflexionar sobre els guanys i les pèrdues que s'aconsegueixen en una guerra, alhora que s'obre la discussió sobre les opcions que els queden a les persones que viuen en una situació de devastació.

Inseparables

Mar Pavón i Maria Giron
Edicions Tramuntana, 2015
Àlbum il·lustrat
Totes les edats. A partir de Cicle Inicial

Aquest delicat àlbum, narrat en primera persona per part d'una sabata angoixada per perdre el seu parell, es converteix en una colpidora sacsejada que posiciona el lector en les prioritats de la vida. Quan no sembla existir solució, resulta que una sola sabata pot ser perfecta per a una nena que, després d'un fet traumàtic, només en necessita una. Intel·ligent metàfora on, a través de les vivències de la sabata, assistim a les diferents fases de desesperació per la pèrdua, el dol, la resignació i la recuperació de la il·lusió.

El color de la sorra

Elena O'Callaghan i M. Jesús Santos
Edicions Baula, 2005
Àlbum il·lustrat
Totes les edats. A partir de Cicle Inicial

El color de la sorra narra la història d'un nen, l'Abdulà, que viu amb la seva família al desert i on les oportunitats són molt limitades com a conseqüència d'una guerra. Falta el menjar i les oportunitats d'educació. La pobresa provoca que el pare hagi d'anar-se'n per trobar un lloc millor per viure. Aquest àlbum provoca la reflexió del lector sobre les limitacions que ha d'afrontar la gent després d'una guerra.

La tassa

Rebecca Young i Matt Ottley
Edicions Símbol, 2015
Àlbum il·lustrat
A partir de Cicle Mitjà

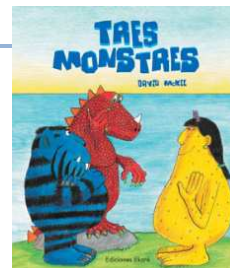

La tassa ens mostra una metàfora esperançadora sobre la història d'un noi que ha d'anar-se'n. Lligat emocionalment al seu lloc d'origen, s'emporta un pessic de terra de la seva llar en una tasetta de la qual té especial cura mentre supera les dificultats de la travessia al mar. Durant el viatge neix una planta i, quan finalment arriba a la nova terra, la planta hi arrela, trobant una companya que ha viscut un viatge semblant. Esperançadora obra d'il·lustracions inspiradores que porta el lector a reflexionar sobre les noves oportunitats i el lligam amb les arrels.

c) Propostes que permeten discutir les actituds de la població receptora

Tres monstres

David McKee
Edicions Ekaré, 2005.
Àlbum il·lustrat
A partir de 3 anys

Des d'un posicionament indirecte i divertit, aquest àlbum narra la història d'interacció entre tres monstres i exposa el sentiment d'amenaça que senten dos monstres habitants d'una illa en arribar-ne un tercer i en com es confabulen per a no perdre els seus beneficis. El focus crític d'anàlisi se centra en la reacció dels habitants receptors de població refugiada o immigrada.

L'illa

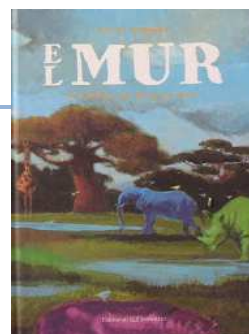
Armin Greder
Edicions Lóguez, 2015.
Àlbum il·lustrat
Per finals de Cicle Superior i ESO

Esfereïdora narració gràfica sobre la reacció d'un grup d'habitants davant l'arribada d'una persona immigrada. L'obra mostra l'ambivalència entre les reaccions de les persones ballant entre la por al desconegut i la instintiva reacció de protecció dels beneficis, el remordiment de consciència i la pressió del grup al qual s'acaba cedint de manera injustificada.

El mur

Javier Sobrino i Nathalie Novi
Edicions Joventut, 2015.
Àlbum il·lustrat
A partir d'Educació Infantil.

L'obra recull l'experiència de rebuig a la diferència d'uns elefants amb característiques físiques diferents. *El mur* critica de manera metafòrica l'habitual reacció de rebuig a la diferència, que aixeca murs abans de trobar punts d'unió. L'experiència dels protagonistes ajudarà el lector a reflexionar sobre els inconvenients de la separació, així com sobre la necessitat d'establir vincles.

d) Propostes que permeten aprofundir en el tema des d'altres perspectives

Un món millor. Drets de l'infant

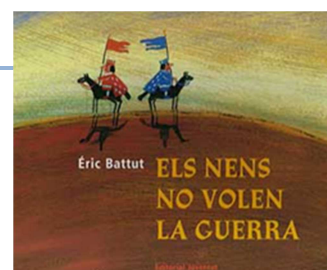
Ediciones Jaguar, 2016
Àlbum il·lustrat
A partir de cicle mitjà

Recull dels drets dels infants acompanyats d'imatges significatives. En l'obra han col·laborat diferents il·lustradors, i a cada doble pàgina es presenta un dret de l'infant.

Els nens no volen la guerra

Éric Battut
Editorial joventut, 2001
Àlbum il·lustrat
A partir de cicle inicial

Aquesta història permet reflexionar sobre l'absurditat de la guerra. Dos reis viuen en un lloc tranquil, fins que un dia decideixen declarar-se la guerra. El motiu té a veure, per increïble que pugui semblar, amb una cagada d'ocell. A partir d'aquí les acusacions mútues generen una guerra devastadora i cruel com totes les guerres, on tal volta sembla que guanyin uns i tal volta els altres.

Podeu trobar altres recomanacions literàries sobre temes propers com la guerra o altres propostes rellevants sobre els refugiats a l'enllaç següent de Rosa Sensat:

Maleta de llibres: guerres que no s'acaben.

http://www2.rosasensat.org/files/infantil_i_primaria_maleta_guerres_que_no_s_acaben_3-1.pdf [Consulta: 02/02/18]

9. Bibliografia

AMAT i CASTELLS, V. (2010). *El paper de la mediació en el desenvolupament de la competència literària: disseny i aplicació d'una intervenció didàctica*. Bellaterra: "Journal of Teaching & Learning Language & Literature". Vol 3(1) Juny-juliol, 2010. Pàgines: 33-49.

BADIA, J. (2008). *Ensenyar llengua a Catalunya, avui*. Associació Diomira. Departament d'Educació. Generalitat de Catalunya. Temes Clau 10. Pàgines 4-5.
<http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0043/403ad332-6209-4e21-b904-79ce9ba92434/article_jbadia_ensenyar_llengua.pdf> [Consulta: 02/02/18]

BADIA, M.; LLADÓ, C. *Els àlbums i els llibres il·lustrats: una descoberta, diverses veus*. Departament d'Ensenyament. El Gust per la Lectura, 2013-14.
<http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0061/8a244715-1333-4a23-adcc-735622e229f8/albums_illustrat.pdf> [Consulta: 02/02/18]

BESALÚ, X. i VILA, I. *La buena educación. Libertad e igualdad en la escuela del siglo XXI*. Madrid: Editorial Catarata. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2007.

CARRASCO, S. (Coord - 2004). *Inmigración, contexto familiar y Educación. Procesos y experiencias de la población marroquí, ecuatoriana, china y senegambiana* Barcelona: (. ICE de la Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions de la UAB, 2004. Pàgines: 15-36.

CHAMBERS, Aidan. *Dime. Los niños, la lectura y la conversación*. México D.F: Fondo de Cultura Económica, 2007.

COLOMER, T. *Andar entre libros. La lectura literaria en la escuela*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 2005.

COLOMER, T. *Escuela e inmigración. La literatura que acoge*. Leer.es. Ministerio de Educación, Gobierno de España. 2011.
<http://leer.es/documents/235507/242734/art_prof_escuelainmigracion_teresacolomer.pdf/47e0987a-ab9a-4208-899a-e25fcd783014> [Consulta: 02/02/18]

COLOMER, T.; MARGALLO, A.M. "Las respuestas literarias a álbumes ilustrados en contextos multiculturales". *Linguarum Arena*. "Revista do Programa Doutoral em Didáctica de Línguas da Universidade do Porto", 2013. Vol 4. Pàgines: 21-37.
<<http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/12005.pdf>> [Consulta: 02/02/18]

DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. Generalitat de Catalunya. *La lectura en un centre educatiu. Saber llegir, llegir per aprendre, gust per llegir. El pla de lectura de centre*. Subdirecció General de Llengua i Plurilingüisme, 2013.
<http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/monografies/lectura/la_lectura_en_un_centre_educatiu.pdf> [Consulta: 02/02/18]

FREIRE, P. *L'educació com a pràctica de llibertat*. Barcelona: Eumo, 1987.

HOFFMAN, M. L. *Desarrollo moral y empatía. Implicaciones para la atención y la justicia*. Barcelona: Ediciones Idea Books, 2002.

JORDÁN SIERRA, J. A. (coord), CASTELLA CASTELLA, E. i PINTO ISERN, C. (2001). *L'educació Intercultural, una resposta a temps*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, 2001.

PORTELL, J. *El club de lectura*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 2010/2011.
<http://www.xtec.cat/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/7e76576c-4092-4959-a043-f28a3d70eddc/club_lectura.pdf> [Consulta: 02/02/18]

10. Annex. Enllaços d'interès

En el següent apartat recollim una selecció d'enllaços d'entitats i recursos útils per tractar el tema de l'experiència de les persones refugiades. Tot i així, us convidem a navegar per les pàgines i explorar els recursos de les diferents entitats.

ACNUR

<https://eacnur.org/es/que-es-acnur>
[Consulta: 5 febrer 2018]

Enllaç a diferents **fonts d'informació per a docents.**

<http://www.contravientoymarea.org/teachersupervision/es/links.html> [Consulta: 5 febrer 2018]

Contra viento y marea

- Enllaç a joc de realitat virtual de la UNHCR (per finals de cicle superior i ESO)
<http://www.contravientoymarea.org/> [Consulta: 5 febrer 2018]
- Guia professors del joc *contra viento y marea*:
http://www.contravientoymarea.org/teachersupervision/es/pdf/LH_ALL_ES.pdf
[Consulta: 5 febrer 2018]

ACNUR Catalunya

La petita Carlota

Unitat didàctica d'ACNUR Espanya creada per a afrontar l'exili. És en castellà, però en el següent enllaç es pot trobar l'àudio en català.

<https://www.youtube.com/watch?v=D2UgQXiVRAg> [Consulta: 5 febrer 2018]

Jo em dic brisa

Projecte del Comitè Català de l'ACNUR i Grup de Recerca Mossa de la UAB amb recursos educatius per a sensibilitzar els alumnes sobre l'exili.

<http://joemdicbrisa.org/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Ser refugiat a Catalunya

Vídeo de sensibilització amb testimonis de persones refugiades que viuen a Catalunya.

<https://www.youtube.com/watch?v=jOnaNyWzHwI&feature=youtu.be> [Consulta: 5 febrer 2018]

Amnistia Internacional
<http://www.amnistiacatalunya.org/> (Consulta: 5 febrer 2018)

Accés al portal de **recursos de l'organització en català**. Als apartats de l'enllaç **Materials** i l'enllaç **Recursos** podeu trobar un extens llistat d'accessos a activitats, dinàmiques i jocs, així com recursos diversos sobre els la immigració, els drets humans i temes vinculants.

<http://www.amnistiacatalunya.org/edu/cat/index.html> [Consulta: 5 febrer 2018]

Enllaç a més **recursos en castellà** d'Amnistia Internacional:

<https://www.amnesty.org/es/latest/education/2015/10/8-educational-resources-to-better-understand-the-refugee-crisis/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Enllaç a un paquet **d'activitats de sensibilització** (en anglès)

<https://www.amnesty.org.uk/resources/activity-pack-seeking-safety#.VikDBvIVhHw> [Consulta: 5 febrer 2018]

CEA(R)
<https://www.cear.es/>

Comisión Española de Ayuda al Refugiado

Enllaç a **recursos educatius i de sensibilització**, contes, vídeos de testimonis i petits reportatges...

<https://www.cear.es/sensibilizacion/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Enllaç a **informes d'anàlisi de la situació dels refugiats** des de 2004 i permet seguir-ne l'evolució (Font d'informació per al docents)

<https://www.cear.es/publicaciones-elaboradas-por-cear/informe-anual-de-cear/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Comissió Catalana d'Ajuda al Refugiat - CEA(R)

Enllaç a **recursos** per a les etapes de primària, secundària i batxillerat **amb activitats de sensibilització sobre prejudicis**.

<http://escolesrefugi.com/continguts/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Casa nostra casa vostra <http://www.casanostracasavostra.com/>
[Consulta: 5 febrer 2018]

Vides aturades: Títol d'una sèrie de breus documentals amb els testimonis de persones refugiades de Síria classificades per temes. En destaquem:

Tema: joventut

https://www.youtube.com/watch?v=9gi7rp79CpM&list=PLel_1Evmgc-d-i3Ax9JWa0JgrK7H3BVS&index=1 [Consulta: 5 febrer 2018]

Tema: educació

https://www.youtube.com/watch?v=jrVxsAGNqLk&list=PLel_1Evmgc-d-i3Ax9JWa0JgrK7H3BVS&index=16 [Consulta: 5 febrer 2018]

Tema: diners

https://www.youtube.com/watch?v=MGKqmVfWIno&index=23&list=PLel_1Evmgc-d-i3Ax9JWa0JgrK7H3BVS [Consulta: 5 febrer 2018]

Tema: identitat

https://www.youtube.com/watch?v=v7iYhY_MHIU [Consulta: 5 febrer 2018]

Altres temes d'interès de Vides aturades: l'espera, rebel·lia, comunicació, higiene, la dona.

Barcelona Ciutat Refugi <http://ciutatrefugi.barcelona/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Portal de l'Ajuntament de Barcelona on trobareu recursos i dades sobre els refugiats a Barcelona.

A la **videoteca** trobareu petits documentals amb **testimonis** de persones refugiades per diferents motius: <http://ciutatrefugi.barcelona/ca/videoteca> [Consulta: 5 febrer 2018]

La pàgina incorpora una secció amb **preguntes freqüents sobre el tema dels refugiats** i les corresponents respostes: <http://ciutatrefugi.barcelona/ca/preguntes-freqüents> [Consulta: 5 febrer 2018]

Creu Roja

<http://www.creuroja.org>

Accés a la pàgina de recursos educatius en castellà.

<http://www.cruzrojajuventud.org/principal/web/cruz-roja-juventud/educacion-para-el-desarrollo-y-cooperacion-internacional> [Consulta: 5 febrer 2018]

Save the Children

<https://www.savethechildren.es/quienes-somos>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Breu **vídeo de conscienciació** sobre el canvi que suposa la guerra i l'exili per a un infant fent-ne el paral·lelisme amb una nena britànica

<https://www.youtube.com/watch?v=RBQ-loHfimQ> [Consulta: 5 febrer 2018]

UNESCO

<https://es.unesco.org/>

Xarxa d'Escoles Associades UNESCO Educativa

<http://www.xeauc.org/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Entitats Educatives i Universitàries

Escola de Cultura de Pau - ECP. Universitat Autònoma de Barcelona

<http://escolapau.uab.cat>

Extens banc de recursos educatius amb jocs i dinàmiques, informes de conflictes, bases de dades sobre tots els conflictes actuals, tensions i processos de pau arreu del món.

http://escolapau.uab.cat/index.php?option=com_content&view=article&id=187%3Aeducacion-para-la-paz&catid=70&Itemid=93&lang=ca [Consulta: 5 febrer 2011]

Fundació Solidaritat. Universitat de Barcelona.

<http://www.solidaritat.ub.edu/>

Paula. Portal sobre la cultura de la pau. El següent enllaç ofereix un ampli ventall de

recursos educatius per a diferents etapes
<http://portalpaula.org/ca/recursos-educativos-refugiados/>
[Consulta: 5 febrer 2018]

Edualter

<http://www.edualter.org/> (Consulta: 5 febrer 2018)

Xarxa de recursos en educació per la pau, el desenvolupament i la interculturalitat.

Edualter, conjuntament amb les entitats **Fundació Solidaritat (UB)** i **l'ECP de la UAB i l'Ajuntament de Barcelona**, ha dissenyat un model curricular elaborat per a incorporar la cultura de la pau a primària i a secundària juntament amb una proposta de desplegament de continguts. Podeu accedir-hi des de la pestanya "la guia":
<http://competenciesiepd.edualter.org/ca> [Consulta: 5 febrer 2018]

TV3

Món 324

El gran èxode del poble sirianès. I com el món els ignora
<https://www.youtube.com/watch?v=7yqZGTFG8KA> [Consulta: 5 febrer 2018]

Un naufragi europeu que fa pensar. La UE davant la crisi d'immigrants al Mediterrani
https://www.youtube.com/watch?v=MC_zmhO96A [Consulta: 5 febrer 2018]

INFO K (Informatiu Infantil i Juvenil)

Seguiment de la crisi dels refugiats a través dels reportatges de l'InfoK (des de 2015 a 2017):

Especial Refugiats
<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/especial-refugiats/video/5560719/>
[Consulta: 5 febrer 2018]

Què ha passat a Idomeni?
<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/que-ha-passat-a-idomeni/video/5602806/>
[Consulta: 5 febrer 2018]

Els refugiats amb ulls de nens
<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/els-refugiats-amb-ulls-de-nens/video/5607640/>
[Consulta: 5 febrer 2018]

Refugiats sota la neu
<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/refugiats-sota-la-neu/video/5642267/>
[Consulta: 5 febrer 2018]

El gran concert pels refugiats

<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/el-gran-concert-pels-refugiats/video/5650611/>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Música al camp de refugiats

<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/musica-al-camp-de-refugiats/video/5578487/>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Un problema nou per als refugiats

<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/un-problema-nou-per-als-refugiats/video/5588083/>

[Consulta: 5 febrer 2018]

La mani més gran d'Europa en favor dels refugiats

<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/la-mani-mes-gran-deuropa-en-favor-dels-refugiats/video/5651973/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Com tracta el mon als refugiats

<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/com-tracta-el-mon-als-refugiats/video/5651970/> [Consulta: 5 febrer 2018]

Una visita especial

<http://www.ccma.cat/tv3/super3/infok/una-visita-especial/video/5594434/>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Altres mitjans televisius

IB3 Zoom IB3. *Humans*

Reportatge sobre la crisi dels refugiats

<https://www.youtube.com/watch?v=Mf3dhXLysqI> [Consulta: 5 febrer 2018]

8tv 8 al dia i Unicef: *Els Innocents de les guerres*

Reportatge amb Josep Cuní sobre els innocents dels conflictes a Síria i Iraq.

https://www.youtube.com/watch?v=TDLZOI8B_x0 [Consulta: 5 febrer 2018]

Poesia sobre refugiats i exiliats

Podries

Poema Joana Raspall.

<http://www.amnistiacatalunya.org/edu/2/ref/ref-j.raspall.html>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Trobareu una versió interpretada per Joan Dausà acompanyada d'imatges de la crisi

actual a <https://www.youtube.com/watch?v=bewzZazKSP0> [Consulta: 5 febrer 2018]

L'Exili

Poema de Miquel Martí i Pol

<http://www.amnistiacatalunya.org/edu/2/dudh/dudh-mm.i.pol.html>

[Consulta: 5 febrer 2018]

El meu país

Poema de Miquel Martí i Pol

<http://www.amnistiacatalunya.org/edu/2/dudh/dudh-mm.i.pol2.html>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Infant de Beirut

Poema de Lluís Llach

<http://www.amnistiacatalunya.org/edu/2/ref/ref-lluissllach.html>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Música d'arreu pels Refugiats

Concert "Volem acollir"

Palau St. Jordi 2017. Concert organitzat per *Casa nostra és casa vostra*

<https://www.youtube.com/watch?v=iLenXDOqPHg> (Consulta: 5 febrer 2018)

En aquest concert podem escoltar temes tan emblemàtics com **Venim del Nord, venim del Sud** de Lluís Llach entre d'altres.

Com plora el mar - Joan Dausà

<https://www.youtube.com/watch?v=gY4xXBuaM1w> (Consulta: 5 febrer 2018)

Compta amb mi - Txarango

Versió dedicada als refugiats d'Idomeni. El vídeo mostra la visita del grup al camp de refugiats l'any 2016 i edita el vídeo com a estratègia de denúncia mitjançant la música.

https://www.youtube.com/watch?v=6_ocZ_JaeRw (Consulta: 5 febrer 2018)

Amerli. Refugees for Refugees

Projecte que recull el treball de vint músics talentosos, alguns també refugiats, de Síria, Iraq, Afganistan, Pakistan i Tibet. Podeu escoltar-ne un fragment a l'enllaç següent o a través de diferents enllaços de la xarxa Youtube.

<http://www.muziekpublique.be/news/record-label/refugees-for-refugees-305/?lang=en>

(Consulta: 5 febrer 2018)

Com a exemple, aquí teniu accés a l'actuació de **Hussein Rassim** és un músic Iraquí refugiat participant a Amerli

<https://www.youtube.com/watch?v=DrSxShVRydU&feature=youtu.be>

[Consulta: 5 febrer 2018]

Red alerta - Macaco.

Macaco és un músic català que destaca per la crítica social i la lluita pels drets humans

en molts dels seus temes. *Red alerta* és un tema referent de denúncia de Macaco juntament amb ToteKing, Green Valley, Aziza Brahim i Shahira Amin.

<https://www.youtube.com/watch?v=zChEKLv4Fmg> [Consulta: 5 febrer 2018]

Papeles mojados – Chambao

Tema que denuncia obertament la lamentable situació d'aquelles persones que moren al mar en un intent desesperat per sobreviure i millorar les condicions de vida.

<https://www.youtube.com/watch?v=Oj8aNctTHW4> [Consulta: 5 febrer 2018]

Concierto solidario por los niños de Gaza (UNRWA 2012)

(Diverses actuacions d'artistes com Pedro Guerra, Ismael Serrano, Carlos Chaouen, Marwan, Luis Ramiro, Andrés Suárez, Lucas y Sheila Blanco accessible al portal de l'ACNUR o bé directament al canal Youtube).

<https://www.youtube.com/user/UNRWACE/videos> [Consulta: 5 febrer 2018]

Song of Peace and Hope - Jonathan Van der Lugt amb l'associació *Boat RefugeeFoundation*.

Tema interpretat pel Músic neerlandès col·laborador amb l'organització d'ajuda als refugiats per a recaptar fons econòmics per la crisi.

<https://www.youtube.com/watch?v=nmbTxiwunxl> [Consulta: 5 febrer 2018]

Love Will Prevail - Maher Zain

Tema creat per a l'ONG *Human Appeal* per part de Maher Zain, cantant i compositor suec d'origen Libanès.

https://www.youtube.com/watch?v=J1N_95KnSww

[Consulta: 5 febrer 2018]

We want Peace - Emmanuel Jal

Emmanuel Jal és un music, cantant i activista canadenc originari de Sudan del Sud, gran defensor de la pau i dels drets humans després d'experimentar la guerra durant la infància i haver estat nen soldat.

<https://www.youtube.com/watch?v=g1ZEJWVSiEI> [Consulta: 5 febrer 2018]

Heartbeat, a song for Syria – Ansam amb UNICEF

Tema d'UNICEF cantant per l'Ansam, una nena de 10 anys siriana i cega.

https://www.youtube.com/watch?v=ZTK1_S1MUcA [Consulta: 5 febrer 2018]

Temes clàssics per a la Pau:

Heal the world (Michael Jackson), *Imagine* (John Lennon), *What a wonderful world* (Louis Armstrong), *We are the world* (Lionel Richie i Michael Jackson), *One Love* (Bob Marley), *What's going on* (Marvin Gaye),...

NOTA

La imatge emprada en el disseny és propietat de Pixabay i està registrada amb una *Llicència Creative Commons* CC0 de domini públic i permís de modificació lliure.

Es pot localitzar amb l'entrada "*Helping hands*" amb el següent disseny original:

